

IX

ПАРАПСИХОЛОГИЯТА И НЕРАЗРУШИМОСТТА НА ДУХА

Парапсихологията като научно изследване на феномените, излизащи извън рамките на обикновените явления на съзнанието и духовния живот, възникнала преди сто години, когато английския физик Уйлям Ф. Барет направил първото съобщение за откритите от него факти от такъв род. Обаче тяхното датиране се отнася към много по-ранно време.

Трябва да се подчертая, че доколкото тук имаме работа с такъв сложен обект, като вътрешния свят на човека, провеждането от парапсихолози на "чисти експерименти" е било и остава крайно затруднително. Но в достоверността на техните резултати били убедени много известни учени. Достатъчно е да назовем поне химика Бутлеров, физиците Лодж, Крукс, Джордан, биолозите Уольс и Шовен, психиатъра Ломброзо. Понастоящем съществуват редица институти и изследователски групи в САЩ и Европа, които изучават парапсихичните явления.

Най-достоверният материал в тази област се отнася към явленията на телепатията или екстрасензорното възприятие (ECB). Експериментите с ECB предизвикват оживена полемика, тъй като техните изводи досега нямат абсолютно доказателствен характер. Един от противниците на ECB пише: "Да се твърди категорично, че резултатите от тези експерименти са лъжа е невъзможно, но не може и да се смята, че тези експерименти отговарят на целите, поставени от експериментаторите и че те дават окончателно доказателство за ECB" (C. E. Hansel. ESP. A Scientific Evaluation. Русск. пер. Ч. Хэнзел. Парапсихология. М., 1970, с. 295).

Забележително е, че и материализмът вече е готов

да признае парапсихологическите феномени, уверявайки, разбира се, при това, че те напълно хармонират с неговите доктрини. "При цялата спорност на въпросите, обсъждани от парапсихологията — четем във "Философската енциклопедия" — едва ли е правомерно да се разглежда тази област на психологическите изследвания като враждебна на философския материализъм само на основанието, че парапсихологията допуска съществуването на неизвестни още форми на сетивност и следователно възможност за разширяване на средствата за познавателна дейност, които в крайна сметка, според убеждението на представителите на естествено-научното направление на парапсихологията, се коренят в сферата на сетивното познание" (С. Г е л е р ш т е й н. Парапсихология. — Философская энциклопедия. М., 1967, р. 4, с. 213. Там е дадена и библиографията по въпроса).

У нас телепатията се е изучавала в лабораторията на проф. Л. Василев, сътрудниците на когото смятали, че техните данни са напълно доказуеми. Василев определял телепатията като "особена форма на информация или общуване на живи същества, която се изразява в непосредствено (т. е. без посредството на известните ни сетивни органи) влияние на нервно-психическите процеси на едно същество върху нервно-психическите процеси на друго същество" (Л. В а с и л ъ е в. Внушение на разстояни (заметки физиолога). М., 1962, с. 14).

Наред с експериментите са фиксирали и многобройни случаи на спонтанна телепатия. Формите на този род ECB са твърде разнообразни. Това са: острото предчувствие за нещастие, случило се с близък човек, който се намира на голямо разстояние; предчувствието за предстояща катастрофа, и много други. Отбелязано е, че едни хора са по-способни към ECB, отколкото други.

Много учени и мислители са смятали за възможно да привлекат ECB за изучаване на проблема за задгробния живот. Към това ги подтикнал фактът, че сред явленията на спонтанна телепатия се срещали и такива,

които посочват възможността за контакт със съзнанието на починал човек.

Като пример ще посочим случай, съобщен от Л. Василев. Документът, който го потвърждава е взет от архива на Института на мозъка в Ленинград. В него В. Н. Шабер съобщава:

"На 17 декември 1918 година в 8.30 часа сутринта аз видях на стената, в която се опираха краката ми (аз лежах на леглото) светло петно с овална форма, което пред очите ми започна да расте, превръщайки се в светла фигура на момиче. В това видение аз познах своята най-добра приятелка Надежда Аркадевна Невадовска, която се намираще по това време в гр. Петроград. Като ми се усмихна, тя произнесе никаква фраза, то която разбрах само последната дума: "...тление". След това фигурата на момичето започна като че ли да се скрива в стената и после изчезна. Моят точен разказ за случилото се беше в същия ден (р.н.—А.М.) зафиксиран на хартия и заверен чрез подписите на шест лица. На 23 декември 1918 година получих писмо от майката на Надя, Евгения Николаевна Невадовска, писмо, в което тя ми съобщаваше за смъртта на Надя, постигната я в 8 ч. 25 мин. сутринта на 17 декември 1918 година. Последните думи на покойната били — "Боря, няма прах, няма тление". Фактът на получаване на писмото и неговото съдържание са заверени с подписите на шесте гореспоменати лица". Към това съобщение се прилагали документи, потвърждаващи съобщението на В. Н. Шабер за видението на 17 декември (сред подписалите се били математик и юрист, а подписите били с адреси и печати), а също документ, потвърждаващ получаването на писмо от Петроград от майката на починала (виж Л. Васильев. Внушение на расстоянии, с. 24).

Друг пример:

"Аз живеех в Якутск — съобщава учителка, член на КПСС. През 1916 година на 1 февруари почина баща ми, който наскоро преди това получи право да напусне

Якутск, където бе заточен. На 31 януари получихме от него от Иркутск поздравителна телеграма (по случай рождения ден на брат ми). В пет часа сутринта аз сънувах, че баща ми е починал и лежи на масата... Аз разказах за това на мащехата си (майка ми почина и имах мащеха), тя ми се скара. А през деня получихме телеграма, че баща ми е починал в 5 часа сутринта... (Т а м, с. 81).

Подобни случаи са зафиксирани много даже за неголям срок на съществуването на парапсихологическата наука. Тук е изложен на първо място този — като признат за достоверен в книгата на автора-материалист. Самият професор Л. Василев дава твърде точна обобщена формула на такива явления, която може да се представи в такъв вид: "Ако дадено лице А умира, то друго лице В, свързано с него духовно, може да изживее това чувство или да получи зрителен или слухов сигнал за случилото се" (Т а м, с. 8)

Затова, че в момента на отделянето от тялото, съзнанието преживява особен подем и нерядко проявява скрити възможности на духовно видение, свидетелства трудът на съвременния американски парапсихолог Карл Осис. Той събрал от 640 медицински работници анкети с отговори на въпроса, какво изживяват хората с незамъглено, здраво съзнание в момента на смъртта. Отговорите били поразителни. Оказалось се, че най-характерно за последните минути при повече хора е не състоянието на страх от смъртта, а особено възвишено състояние, граничещо с екзалтация. Понякога те виждали духовния свят, но по-често — починали роднини, които "дошли да ги посрещнат". Според усещането на умиращите, техните близки им помагат да преминат границата между живота и смъртта (K. Osis. Deathbed Observations by Physicians and Nurses. New York, 1961).

Но това още не говори за истински задгробен живот. Подобни факти могат да се изтълкуват като проява на ЕСВ в момент на крайно напрежение на всички душевни сили. По-интересни биха били свидетелствата за проява

на съзнание при вече починали хора, а такива свидетелства съществуват.

Спонтанен характер тези факти носят като правило в онези случаи, когато в живота на починалите се е случило никаква трагедия, например самоубийство или престъпление. С това са свързани легенди и предания за призраците и "неспокойните домове" (виж събранные проверени от учените случаи в труда: У. Ф. Баррет. Исследования в области человеческой психики. Пер. с англ. М., 1914).

Ето характерен пример за такова явление:

Един лекар, като пътешествал из Германия, отседнал в хотел. През нощта се вдигнал шум. Лекарят излязъл и видял смутният хазайн, който го помолил да прегледа болна жена. Той отишъл в посочената му стоя, където се събириали хора. Жената била изпаднала в нервен пристъп. "Тя нещо несвързано говореше, от време на време скачаше и уплашено се озърташе наоколо. Изведнъж разширениите ѝ от ужас очи се спряха на противоположния ъгъл на стаята. "Ja, ja, er ist da — викаше тя — gehe von mir" — "Какво виждате там, от какво се уплашихте?" — попитал я той на немски. — Това е той! Той се появява тук всяка нощ, ето вече три дни подред и все ми разказва своята страшна история". "Какъв е той? Кой е той?" — попитах аз. — "Той, той е окървавен, страшен. Той казва, че уж преди 60 години, когато на мястото на тази къща е имало кръчма и наблизо е минавал голям път, той бил убит от стопанина, който заровил тялото му под тази стая. Той ме помоли да го освободя от тук. Тук му е задушно, нещо го притиска; на гърдите му лежи нещо тежко..."

Сутринта жената нищо не си спомняла за нощните си преживявания. Но лекарят предложил на стопанина да отвори пода на стаята. Под пода била изкопана дълбока яма, в която открили счупена стомна с 30 златни и сребърни монети от стар образец, а още по-дълбоко — останките на полуизтлял човек. (А. Ламин. Теории таинственного. М., 1910, с. 182).

Историята познава също немалко подобни примери. Един от тях се случил с М. В. Ломоносов, който връщайки се от Германия, сънувал баща си изхвърлен мъртъв на едно островче, което Ломоносов познавал добре от детските си години. Като се върнал в Петербург той разбрал, че баща му изчезнал без вест в морето. Тогава ученият изпратил писмо до родното си място с описание на острова. Сънят се оказал пророчески. Трупът на бащата на Ломоносов бил намерен на посочения остров и погребан.

Оригиналният документ с това съобщение е запазен от известния историк Погодин и е бил публикуван в неговата книга "Обикновени думи за мъдри неща" (4-то изд., с. 145).

Много от тези случаи са били старателно проверени от изследователите и тяхната достоверност е потвърдена. Особен род ECB, свързано със съзнанието на починалия се проявил в така наречения медиумизъм, когато човек, намиращ се в състояние на транс се оказвал способен да възприема съзнанието на друг, вече починал човек. Тези факти не се отричат и от много обективни материалисти. Така, един от тях, К. Ламонт е принуден да се опита да ги обясни по свой начин:

"Явлениета, които се случват — казва той — това е едно нещо, а тълкуванията, които се правят по тяхен повод в този смисъл, че те уж потвърждават съществуването на безсмъртието — това е друго нещо... Може би медиумът се потопява във великото безлично море на съзнанието или резервоара на паметта, който съдържа в недокоснат вид миналия психически живот на всеки индивид. Също е добре известно, че човешките същества излъчват енергия и се предполага, че по някакъв начин медиумите чувстват и тълкуват устойчивите следи на човешките вибрации, които са оставили отпечатъка си върху материалните обекти. С това би могло да се обясни появата на призраци пред особено чувствителни хора... Или както предполага Г. Дж. Уелс, може би съществуват

след смъртта фрагменти (?) на лична воля и памет... Професор Броуд, английски философ, предлага също подобна теория. Той смята, че след смъртта може да съществува някакъв "психически фактор", който е бил преди това елемент на живата личност на починалия. Този "майндкин" ("психически елемент"), така той го нарича, може да се окаже временно съединен с организма на медиума, който се намира в транс" (К. Ламонт. Иллюзия бессмертия. Пер. с англ. М., 1961, с. 152, 156).

В тези хипотези е интересно не лекомисленото съждение за "фрагментите" на съзнанието (като че ли то е някакъв предмет, който може да се среже) и не хипотезата за "безличното море на съзнанието", а самото признание на фактите на ЕСВ.

Във връзка с това трябва да се отбележи представената неотдавна от съветските учени хипотеза, съгласно която "в процеса на съществуване на организма може да се формира неговият своеобразен, тъй наречен биоенергетичен "образ", който се съхранява в бъдеще извън зависимостта от организма, а също и след прекратяване на неговата дейност" (А. Е. Ромен. О некоторых аспектах биоэнергетики. — "Некоторые вопросы биодинамики и биоэнергетики организма в норме и патологии, биостимуляция лазерным излучением". Материалы Республиканской конференции. Алма-Ата, 1972, с. 47).

* * *

Определена яснота на проблема за състоянието след смъртта може да даде описание на преживяното от хора, които са били в клинична смърт. Обикновено твърдят, че след това състояние човек нищо не помни и следователно, смъртта е краят за личността. Но това би било равносилно на твърдението, че човек, който не помни своите сънища, действително не ги сънува. Известно е, че това не е така. Сънищата са неразделна част от съня

и даже, както предполагат, необходима за неговото правилно протичане. Следователно, "безпаметството" на онези, които дошли на себе си след клинична смърт, нищо не говори за състоянието на съзнание в този момент.

Но в същото време, подобно на това, как някои хора добре помнят своите сънища, са известни и не малко случаи, когато човек, върнал се към живот ясно помни своето минало състояние. Ще приведем тук само един от тях, известен лично на автора по думите на човек, преживял този своеобразен опит.

Шестдесетгодишният инженер Я. А. Абрамов страдал от възпаление на тройния нерв и на него му била направена операция — трапанация на черепа.

"Операцията се провеждаше с местна анестезия — разказва Я. А.— и аз през цялото време запазах пълно съзнание. С анестезираща течност ми заляха обръснатата глава и нейната повърхност загуби своята чувствителност. Аз лежах на масата, завързан за нея с каниши. Чувствах как професорът мина със скалпела по черепа и отметна назад на тила разрязаното парче кожа. Усетих, как отрязаната кожа докосна ушите ми. Започнаха да пробиват черепа ми, за да го пропилият между образуваните отверстия. Макар, че не чувствах рязка болка, но състоянието беше много тежко и нервите напрегнати... Аз чух глас: "Кръвното налягане катастрофално пада". Друг глас: "Сърцето спира". Повече аз нищо не чувах и за миг като че ли загубих съзнание... Но тук започват моите собствени усещания и преживявания.

Аз чувствам, че се издигам над тялото си. Впрочем, аз не съм предишния: аз съм съставен от никаква прозрачна материя, като от стъкло или гъст въздух, но в предишната форма на моето тяло. Отделяйки се от тялото си, аз се изправям на новите си крака. Виждам — до мен лежи моето неподвижно старо тяло с провиснала ръка. Около него се суетят лекарите.

От болките и нервното напрежение нищо не е останало.

нало. Аз чувствам необикновена лекота, тишина на сърцето, покой и радост. Това беше такова блажено състояние, което е невъзможно да се опише и което аз никога не съм преживявал на земята. Мисля си: колко ми е изключително добре сега.

Като постоях малко, аз реших да изляза навън. Минавам през паравана и затворената балконска врата. Ничто не пречи на моето движение през материалните тела. В онова утро времето беше мрачно. А когато излязох на балкона, видях сияещо с златните си лъчи слънце и безоблачно небе. Небето не е обикновено, а никакво искрящо от лъчезарни блясъци. През цялото време изживявам никаква особена радост и мисля — колко е прекрасно всичко тук. Ето я вечността, тук няма повече време. После аз се връщам обратно в операционната стая. Отново виждам мъртвото си тяло и лекарите, които се суетят около него. Изведенъж всичко се прекъсна...

С електрически ток накараха сърцето да бие и операцията мина благополучно. Според протокола от операцията, клиничната смърт е продължила седем минути."

Това, че този случай не е единствен потвърждават трудовете на американския философ и психиатър Раймонд Муди. Техните резултати са представени в две книги: "Живот след смъртта" и "Размишления за живота след смъртта" (R. Moody. Life after life. New York. 1977; Reflections on Life after Life. New York, 1977). В продължение на няколко години авторът е разпитвал хора, превижели клинична смърт. От тях повече от сто помнели своите преживявания (ще отбележим между другото, че и сънищата човек запомня твърде рядко, въпреки, че сънува всяка нощ). Изследователят бил поразен от сходството на разказите на хората, които имали различни професии, вероизповедания, възгледи, характеристики и се оказали на ръба на смъртта в резултат на най-разнообразни причини. Повечето от тях чувствали, че минават през никакъв тъмен тунел; много хора виждали тялото си отстрани (както Я. А. Абрамов) и

помещението, където то лежало, чуvalи думите на медицинския персонал. Те виждали своите починали роднини, които, както им се струвало, дошли да ги подкрепят. Най-важното преживяване по време на клиничната смърт била срещата със "светещо същество". В съответствие със своите понятия те го наричали по различен начин, но всички свидетелствали, че от това съсредоточие на светлина се изливали потоци от неизразима любов и щастие. От него изхождал безмълвен, но ясно възприеман въпрос: готов ли е човекът за смъртта? Някои, които се намирали в състояние на клинична смърт по-дълго, виждали цели светове на отвъдни същества. В този случай едва ли става дума за предсмъртна психоза, тъй като преживяването оказало силно положително влияние върху нравствения живот на "възкръсналите". Всички те престанали да се боят от смъртта, променили своето отношение към околните, осъзнали важността на "любовта и познанието". Трябва да се подчертает, че Р. Муди изключил свидетелствата на хора с увредена психика или изпитали въздействието на наркотични препарати.

Независимо от Р. Муди, аналогични резултати получила много по-рано изследователката Елизабет Кюблер-Рос (E. Kubler-Ross. On Death and Dying. New York, 1976).

По такъв начин, най-новата реанимационна техника поставила въпросът за съзнанието след смъртта в плоскостта на експерименталното изучаване. Ако по-рано казаха, че "от там никой не се връща", то сега това твърдение е престанало да бъде безспорно.

* * *

В заключение на нашия кратък екскурс е необходимо да се отбележи, че безсмъртието (като духовен факт) се установява не по естествено-научен път. Но тъй като неразрушимостта на "Аз-а" може да се отразява в науч-

но-познаваемата сфера, то няма причини да се отрича значението на науката за изследване на този въпрос.

Разбира се, идеята за съхраняване на духовното съсредоточие на личността не се извежда от ЕСВ и други парapsихологични явления. И все пак, ако тези явления получат окончателно гражданство в науката, безсмъртието ще бъде за нея по-очевидно. Не е изключено, естествознанието да се окаже тук пред праг, който опитното изследване не би могло да премине. Във всеки случай учението за неразрушимостта на "Аз-а" се основава не на науката, а преди всичко на изводите на разума, интуицията, вярата в светлината на Откровението.

X ЗА ТЕЙАР ДЬО ШАРДЕН

Годините след смъртта на о. Пиер Тейар дьо Шарден (1881 – 1955) били изпълнени с ожесточени спорове, възникнали около неговото име. Книгите на този известен учен, публикувани след смъртта му, предизвикваха реакции, често диаметрално противоположни. Ако едини виждаха в него новия Тома Аквински, съединил науката и религията, то други наричаха тейардизма "митология", "пантеизъм", "отстъпка на материализма". Обаче, както и да се оценява Тейар и неговият мироглед, никой не може да отрече, че той е едно значително и симптоматично явление за нашето време. Той отговаря на много въпроси, които вълнуват днес мислещите хора. Науката и религията, еволюцията и бъдещото преобразуване на света се преплитат в неговата книга "Феноменът на човека" в едно живо цяло. Естествоизпитател и свещеник, мислител и мистик, блестящ стилист и обаятелен човек – той като че ли е създаден да стане властител на мислите на сегашните поколения. Католиците се гордеят с него, комунистите издават неговите книги, макар, че и

едните, и другите са далеч от мисълта напълно да приемат учението му. Такава е силата на неговата притегателност.

Християнският еволюционизъм на Тейар и религиозната концепция на еволюцията, която е изложена в глава 5, имат не малко общи неща. Затова авторът е сметнал за необходимо да се спре на основните положения на тейардизма, за да разгледа следните въпроси: въвежда ли Тейар в своите основни принципи някакви особени нововъведения? Какви са главните черти на неговата система? В какво са прави и в какво не са прави критиците му? И накрая, какво дава тейардизъмът на съвременното християнство?

* * *

Тейар дьо Шарден винаги е наблюдал на взаимната връзка на всички науки. Той мечтал за някаква свръхнаука, координираща всички отрасли на знанието (P. Grenet. Teilhard de Chardin. Paris, 1961, p. 117). Според неговото мнение, в бъдеще науката и религията ще се окажат тясно взаимосвързани в единството на човешкото познание, тъй като за науката е необходимо убеждението, че универсумът има смисъл и че той може и трябва, ако ние останем верни, да стигне до някакво необратимо съвършенство" (Тейар дьо Шарден. Феномен человека. Пер. с франц. Н. А. Садовского. М., 1965, с. 278, по-нататък — ФЧ). Но за това съвършенство е нужна дълбока интуиция за единството и висша цел на света. Всичко това може да се намери само в религията. Затова за Тейар "религията и науката са две неразделно свързани страни или фази на един и същ пълен акт на познание, който сам би могъл да обхване миналото и бъдещето на еволюцията" (ФЧ, с. 279).

Атеистическите критици на Тейар изобразяват този подход като нещо нечувано ново, възникнало поради желание да се преодолее конфликтът между знанието и вярата (виж. Е. Босов. Тейардизъм: попытка синтеза

науки и христианства. Минск, 1970, с. 172). Въщност в това отношение модернистичен при Тейар най-вече е неговият език.

Идеалът на цялостното знание вече много векове привличал човешкото мислене. Към него се стремили още древногръцките философи, особено Аристотел. И на нивото на науката на своето време Аристотел постигнал твърде много. Вторият, вече християнски синтез, бил осъществен от Тома Авински въз основа на опита на Аристотел. Впрочем, Тома бил принуден рязко да разграничава научните и религиозните сфери, за да може науката свободно да се развива. Затова по-нататък вместо синтеза започнала да се усилва диференциацията на областите на знанието.

През новото време опитите за християнски синтез се възобновили. В известна степен такъв синтез може да бъде (въпреки неговия пантеизъм) и системата на Хегел, която се отличавала с дързък размах, свойствен само на системите на Аристотел и Тома. В края на XIX в. принципиалните основи на синтеза били разработени от Вл. Соловьев, който проповядвал идеала на "цялостното знание" или "свободната теософия"*. В "цялостното знание", според неговия замисъл, трябвало да намерят свое място както данните на позитивните науки, така и отвлеченото философско мислене и богословие. Самият Вл. Соловьев набелязал първите крачки към такъв синтез (виж неговите: Философские начала цельного знания.— Собр. соч. Т. I, с. 250). Системата останала незавършена и някои въобще отричали възможността на подобна всеобхватна концепция. Но такова отричане игнорира естествената потребност на человека да осмисли своята вяра и околния свят. Разбира се, подобни опити винаги ще бъдат несъвършени (поне в ограничеността на самата наука и рационалното познание), но тяхната правомерност не може да се отрича. По този начин, като

* Да не се бърка с теософията на окултистите.

интегрист — Тейар съвсем не е новатор. Обаче това, че той съедини в себе си учения, мислителя и мистика, придава особена ценност на неговия синтез.

* * *

Тейар е християнски еволюционист. Някои виждат в това небивало нововъведение. Проблема на творението, с тържество заявяват атеистите, "той тълкува по начин съвсем различен от богословските доктрини..." Творението при него вече не е еднократен акт, а е по своята същност процес. Самата еволюция става при него тъждествена на "творението" (З. Тордай. Философия Тейара де Шардена и современная идеологическая борьба. — Вопрсы научного атеизма. Т. 2, с. 371). Но, както видяхме (гл. 5 и приложения 5, 6) и в това отношение Тейар не е първооткривател. Гледната точка на Еразъм, Дарвин и Ламарк, Уолъс и Лайел отдавна е съчетавала в себе си творението и еволюцията. За необходимостта от еволюционна идея за християнския мироглед настоявал и Вл. Соловьев (Собр. соч. Т. 8, с. 198). Преди революцията в Русия църковните издателства публикували книгата на зоолога Е. Васман и ботаника Е. Денерт, където се развивала религиозната концепция за еволюцията.

Трябва да се отбележи, че Васман, както и Тейар бил католик. Католик бил и Хуго Обермайер, професор в Парижкия институт по изучаване на праисторическия човек, който открито поддържал еволюционизма. Говорейки за библейското създало, той справедливо го сравнявал не с научни данни, а с космогонията на другите народи.

"То — пише Обермайер — е величествено в своята простота и поразява със силата и красотата на израза. В него произходит на света се явява действие на личния, Всемогъщ Бог. Нито един културен народ от древността не е създадъл нищо така могъщо, което да бъде приравнено към тази възвишена космогония. Признавайки нейното

величие, ние не трябва да забравяме, че библейското сказание въобще не рисува исторически ход на създаването на света. В него се говори, че всичко съществуващо в дадената геологическа епоха, всички растения и животни били създадени от всемогъщия Творец. Актът на творението е разделен само на чисто външни основания на 6 момента, съответстващи на седмицата с нейните шест работни дни и почивния ден. По този начин, за произхода на света в естествено-историческия смисъл на тази дума, ние не намираме ни най-малък намек в Библията; в такава форма, впрочем, излагането на този въпрос би било фактически безценно, тъй като в продължение на хилядолетия то би оставало непонятно... Ние знаем вече в общи черти по какъв начин станало творението на всичко съществуващо... Многобройните редици от органически форми се развиват постепенно от по-прости основни форми... Би било голяма грешка да се пренебрегват висшите стъпала на развитие (т. е. човека) заради това, че те произлезли от низшите — това, което в тези висши форми представлява ново, е резултат от творческата сила" (Г. О б е р м а й е р. Доисторическият човек. СПб., 1913, с. 1, 14).

Тези думи били написани в годината, когато Тейар бил ръкоположен за свещеник. Обермайер — член на същия монашески орден, както и Тейар — сумирал основните принципи на християнското разбиране на еволюцията. Тейар само развивал по-нататък това разбиране и се стремял да го направи достояние на широките кръгове.

* * *

Тейар от ранни години притежавал особено чувство за святост и величие на природата. Материята била за него не отвлечено философско понятие, а жива майчина среда, с която той се чувствал кръвно свързан. Във всички негови теоретични построения на материята на природата се отделя огромно място. Понякога той почти стига

до своеобразен "мистически материализъм". По време на усамотяването му в монголската пустиня той пише: "Ти, Боже, си ми дал непреодолимо влечеие към всичко, което се движи в тъмната материя... Аз познах в себе си, че съм повече син на Земята, отколкото — дете на Небето" (*Hymne de l'Univers*. Paris, 1961, р. 24).

Може би в това признание на светостта на тварния свят Тейар е отстъпил от християнството към други учения? Да се мисли така — значи да се забрави за една от най-съществените страни на евангелското благовестие. Именно християнството, за разлика от спиритуализма е провъзгласило освещаването на света, в който се въплътил Богочовека. Напразно източните ереси се опитвали да изопачат това учение, отричайки пълнотата на човешкото еество в Христа. Църквата с устата на Халкидонския събор утвърдила благовестието за спасението на тварите и освещаването на плътта. Наистина, в историята на християнството едностраният спиритуализъм практически нерядко е вземал връх. Но Халкиндонският доктринар е оставил неизменен важен етап, по който новите поколения можели да изравняват своите пътища (виж Вл. Соловьев. Великий спор. — Собр. соч. Т. IV, с. 20 сл.). Именно това, че Иисус Христос не бил Бог, Който е приел облика на земно същество, а реален Богочовек, възнесло тварния свят до най-високите стъпала на битието. Той осветил чрез Себе Си кръвта и плътта, въздуха и почвата, небето и земята. За будисткия светец живите същества са събрата по страдание. За Франциск Азиски и вята на състрадание. За Франциск Азиски и вята на състрадание. За Франциск Азиски и вята на състрадание.

Религиозната мисъл на новото време, особено в Русия, била прикована към проблемите на тварите, плътта, земята (Соловьев — в учението за богочовечеството, Бердяев — за творчеството, Е. Трубецкой — в учението за човека като "приятел" Божий). Софиологията на Флоренски и Булгаков била опит да се осмислят тези проблеми чрез пътищата на християнския гностицизъм.

Така насочеността на Тейар към материята, творчеството, активността на човека — е негова черта, обща с

основния поток на християнската мисъл. Обаче за него всичко това станало обект само на изключителен личен опит. Може даже да се каже, че му било дадено особено откровение за Земята, откровение, което търсели и жадували много хора преди него.

* * *

И накрая, Тейар учил за настъпването на последния период в историята на света, когато не без участието и усилията на човечеството ще стане влизането на тварите в света на божественото съвършенство. Тази фаза на световната еволюция той нарича "точка Омега". Всички негови надежди са съсредоточени върху бъдещето и тук той е сякаш прям продължител на библейските пророци. Библията, християнството са пронизани от това упование: "Да прииде Царствие Твое". За настъпването на това Царство, което идва в края на световно-историческата драма, говори последната книга на Библията — Апокалипсис (Откровение — б. ред.)

Още от най-ранните християнски времена възникнали два оттенъка в разбирането на това, как Царството Божие ще се яви в света. На едни това явление им се представя като внезапно нахлюване на свръхестествени сили, които напълно ще разрушат стария свят и ще създадат Новия Иерусалим. Други предвиждали в края на историята тържество на Божията правда на земята. Преходът от това "Хилядолетно царство Христово" към Новия Иерусалим се изобразява като стъпване на ново стъпало. Говорейки схематично, единият възглед изхождал от концепцията на "неуспялата история", а другият — оставял в нея място за светлия край. Двете разбирания се основавали на Апокалипсиса, тълкувайки го по различен начин. В него може да се намери известно оправдание както за вярата в Хилядолетното царство, (виж С. Булгаков. Апокалипсис Иоанна. Париж, 1948, с. 177 сл.) така и за мисълта за "неуспеха" на историята ("Три разговора" на Соловьев).

Как да се обясни такава двойственост? Вероятно, не само с това, че на човечеството до последния миг е оставена свобода на избора, но и с това, че историческият процес има двойствен характер. В него постоянно се борят и нарастват две противоположни тенденции. Единият поток отива към Иисуса Христа, другият — към Антихриста. Още библейските пророци, говорейки за тържеството на Бога на земята, предвиждали увеличаване на злите сили в края на историята (символите на Гога и Магога у пр. Иезекиил).

Всяко от двете разбирания на историята акцентира на една от тези тенденции. В частност, Тейар вижда само линията, възходяща нагоре, към "точката Омега", оставяйки в сянка линията на злото и регресията. В това той следва една от старите християнски традиции.

За възможността на светлия край на историята още тук, на земята са учели древните християни — хилисти* и много други от Отците на Църквата (св. Иустин. Диалог с Трифоном, 80; Папий. — У Евсевия. Церк. История, 3, 39, 13; Ириней. Против ересей. 5, 32 и др.). В средните векове за бъдещото настъпване на Царството на Светия Дух е проповядвал абат Иоахим Флорийски. Той разглеждал целия живот на човечеството като смяна на три фази на духовната история: ерата на Отца, ерата на Сина и ерата на Духа. Според неговото учение, сегашният Нов Завет ще се смени с Трети Завет, който ще се означава с голямо духовно възраждане и преобразуване на цялото човечество (С. А. Гаусрат. Средневековые реформаторы. Пер. с нем. 1900, т. 2; Э. Жебар. Мистическая Италия. Спб., 1900, с. 51 сл.; М. Стам. Учение Иоахима Калабрийского. — Вопросы истории религии и атеизма. М., 1959, т. 7). Иоахим окказал огромно влияние на по-нататъшното развитие на християнската есхатология и философията на историята. То

* Привърженици на учението за "Хилядолетното царство Христово" в края на историята.

се отразило и на руската религиозна мисъл, която била обхваната от идеята на Третия Завет (Мережковски, Бердяев, Флоренски). При Чаадаев и особено при Соловьев бъдещето се свързвало със световната роля на католическата теократия, подобно на Тейар, който дълго време виждал в прогреса на западната цивилизация предимно положителни страни. Едва преди смъртта си Соловьев приел "катастрофалната" гледна точка ("Три разговора"). Най-рязко очертана форма оптимистическият финализъм приел в концепцията на Николай Фьодоров, който хипертрофирал християнското учение за активността на човека и като че ли дал в ръцете му цялото дело за преобразението на света. По този начин възникнала неговата утопия, в която човечеството само (с научни методи) възкресява мъртвите и управлява (отново с научни методи) силите на природата (виж неговата Философия на общото дело. Т. 1—2, 1906—1913). Както видяхме (приложение 8) Фьодоров оказал влияние и върху Циолковски, който мечтаел за покоряване на космоса.

Учението на Тейар дъо Шарден за прехода на човечеството към "точка Омега" е по същество един от вариантите на хилиастическото тълкуване на историята. Наистина, "точка Омега" за него вече е изход и звън гранци на собствената история. "Приемането на Бога в съзнанието на самата ноосфера — казва той, сливането на кръговете с техния общ Център, не е ли това откровение на "Теосферата"? (*Construire la Terre Paris*, 1958, р. 28). И в това той е единодушен с хилиастите, които смятали "хилидолетното царство Христово" само като прелюдия към свръхисторическото битие на света: "новото небе и новата земя". С това са съгласни привържениците на всички християнски учения. Всички те говорят за бъдещето като за съвършено друга висша форма на съществуване на човека в лоното на божествената светлина.

* * *

Като се направи равносметка, може да се каже, че еволюционизъмът – идеята за синтез между науката и религията, вярата в ценността на тварите и материята и накрая оптимистичният финал – всичко това е било в достатъчна степен присъщо на християнската религиозна мисъл преди Тейар. Обаче дарът на "ясновидец на материята" му позволил така да обобщи предшестващите идеи, че това обобщение получило формата като на ново религиозна учение.

Сега накратко ще се спрем на основните етапи на развитие на неговите идеи и на най-важните принципи на тейардизма във връзка с живота на самия учен.

* * *

Мари Жозеф Пиер Тейар дъо Шарден е роден през 1881 година в интелигентно семейство. Християнско възпитание той получил от майка си, която в религиозно отношение била пълна противоположност на брата на своя дядо – Волтер. През детските си години Пиер се отличавал с особена любов към камъните, земята, тайните на природата. Дълго преди осмислянето на Вселената като "божествена среда" той вече остро чувстввал нейната красота и святост (P. Grenet. Op. cit., p. 59).

През 1892 година Тейар постъпва в колеж на Обществото на Иисус, а когато след 7 години го завършва в него вече е съзряло решението да стане член на Ордена на иезуитите. През 1900 г. (в годината на смъртта на Вл. Соловьев) Тейар вече е нов член на Обществото Иисусово, а след една година дава монашески обет. Тейар продължава своето образование, получава научна степен. Наставниците го благославят за изучаване на естествени науки. Така монахът става учен. Той взема участие в експедиция в Египет, където окончателно го пленяват

геологията и палеонтологията. Той ще остане верен до края на дните си на тази област от науката..

В мирогледа на Тейар може да се открият следи от влияние на различни мислители, предимно на френски философи. В идеите си за единство на човечеството той е свързан с Огюст Конт ("Grand Etre"); за формирането на идеята за точката Омега несъмнено окказало въздействие "Бъдещето на науката" на Ренан; особено чувствително е влиянието на Бергсон с неговото учение за "творческата еволюция".

През 1911 година Тейар получава духовен сан. Неговите трудове в областта на палеонтологията се пресичат с проблемите на антропогенезиса. Завладява го вълнуващата тайна за произхода на человека. Приятелството с абат Анри Брюол, известен френски палеонтолог, го довежда на позициите на еволюционното разбиране на антропогенезиса.

През 1914 г. монахът-учен е мобилизиран в армията като санитар. Фронтовият живот го въвежда в света на особени преживявания. В есето "Носталгия на фронта" (1917) той говори за онова значение, което има за душата допирът до опасността, трагедията, смъртта. То дава чувство на значителност, величие на живота, помага да се преодолее бanalният и делничен поглед на нещата. Тейар е романтик, романтик в най-доброто и сериозно значение на думата. За него целият заобикалящ го свят, цялата природа, всички хора — говорят с преливащ пламък от вселенски тайни. Той чувства своята неразривна връзка с материята, страда от нейната разрушимост нестабилност и намира висшето ѝ утвърждаване в пронизващия я Дух.

През годините на войната той вече пише много, опитвайки се да изрази откриващото му се видение на света. След демобилизацията Тейар получава дипломи за редица отрасли на естествознанието, а през 1922 г. защитава дисертация по палеонтология. От 1920 до 1923 г. той преподава в парижкия Католически институт в катедрата по геология. През 1923 г. се случва най-важното

събитие в живота на Тейар. Той оставя преподаването и взема участие в голяма експедиция в Азия.

От този момент в продължение на много години ученият споделя със своите спътници трудностите на полевата работа. Той минава по древните пътища на Монголия, изучава геологията на Китай, заедно с Блек и Пием открива костите на синантропа в Чжау-коу-тян, странства из Индия, Бирма, Ява, Африка, Америка. В никаква степен тези пътешествия изиграли за Тейар същата роля, каквато и пътешествието с "Бигъл" за Дарвин. При допир със света на недокоснатите пустини, в непосредственото изучаване на хората и природата далеч от цивилизацията, в проследяване на пътищата на еволюцията на вкаменелостите, извлечени от земята със собствени ръце, се формирал мирогледът на Тейар. По време на експедициите, оставайки лице в лице с първо-създаденото безмълвие на пустините, той преживявал часове на дълбоки космически прозрения. Вселената все повече и повече му се откривала като божествена плът, като участничка в световно тайнство. Там той написал "Вселенската литургия", пълна с вдъхновение и пронизана от прозрение за космоса. Това са удивителни молитви, родствени по дух с творенията на великите мистици. Той вижда Бога, Който одухотворява целия свят и се доближава до Него с пълно доверие и любов: "Искрящо Слово, пламенна Мош, Ти, който си замесил такова разнообразие, за да вдъхнеш в него Твоя живот, моля Те, отпусни върху нас Своите могъщи ръце, Своите грижовни ръце, Своите всеприсъстващи ръце, ръце, които не докосват нито там, нито тук, за разлика от ръцете на човека, но които... едновременно се допират до нас във всичко, което е най-открито и най-съкровено в нас и около нас..." ("Aymne de l'Univers", р. 28).

В скитанията Тейар го обкръжавали хора, нерядко далече от неговата вяра или равнодушни към религията. Той бил освободен от онази кабинетна атмосфера, която би могла да изопачи за него перспективата на света.

Даже през годините на Втората световна война той гледал на Европа от "птичия полет" на своята далечна Азия. Това наистина го лишило от опита за европейската трагедия, но и в същото време му позволило по-широко да гледа на човечеството като цяло.

От 1926 г. животът на Тейар е помрачен от сложните отношения с ордена. Според мнението на ръководството, той започнал да минава границата на науката и да се задълбочава в теоретически построения със съмнителен характер. Неговият еволюционизъм им изглеждал прекалено праволинеен и опасен за богословието. Много изрази на Тейар действително били двусмислени. Неговият стил на поет-учен, донякъде напомнящ стила на Бергсон, не винаги способствал за точността и яснотата на мисълта. Той обичал смелите метафори, но понякога те могли да въвеждат в заблуда. Нежелаейки да навлиза в богословската област, той понякога не се съобразявал с нея и изказванията му смущавали много богослови. Заради всичко това орденът му отказал благословия за преподавателска дейност и публикуване на философски трудове, въпреки че Тейар по онова време получил вече световна известност и бил избран за член на френската Академия.

Конфликтът продължил до края на живота на Тейар. Няколко пъти той подавал молба за разрешаване на печатането на неговия главен труд — "Феноменът на човека" и получавал отказ.

Други хора (които Тейар никога не би признал за свои съмишленици) намирали в този конфликт повод да злорадстват или да проливат крокодилски сълзи (виж, например: "Наука и религия", 1966, № 7, с. 29). А между това те забравяли, че достатъчно било Тейар да скъса с ордена и той би могъл свободно да преподава и публикува. Да си спомним поне съдбата на абат Люази, специалист по Свещ. Писание, който след като скъсал с Църквата (1908 г.) станал професор в Колеж де Франс. Но Тейар на първо място поставял послушанието като

монах и син на римокатолическата църква. Той продължавал упорито да работи над своите трудове, уточнявайки и разкривайки мисълта си. "Когато препочитам тези страници сега – пише той за книгата си "Божествената среда" – аз намирам в тях основните черти на своето христокосмическо виддане. Но, от друга страна, аз с учудване отбелязвам, до каква степен по онова време моята представа за универсума е била още мъглива и безпомощна" (цит. по: P. Grenet. Teilhard de Chardin, p. 124). По този начин, досадната на пръв поглед строгост на ордена е изиграла положителна роля в изграждането на формата на тейардизма.

Тейар не можел да напусне Църквата, защото в самия му мироглед тя била централен ствол в еволюцията на ноосферата. След пребиваването си в Рим, той пише през октомври 1946 г.: "Християнството е съвършено особен феномен ("Феномена на християнството") с неговата парадоксална, неповторима и действена убеденост в това, че земните противоречия са като арка, свързваща человека с това, което е над него". "Аз виждам – пише той две години по-късно – именно в това римско дърво в неговата цялостност, поддръжката на биологията, достатъчно широка и многообразна за това, че да осъществява и поддържа преобразуването на човечеството" (P. Grenet. Op. cit., p. 49).

Ръководителите на ордена са имали твърде голямо чувство за отговорност, за да позволят безпрепятствено да се разпространява учението на Тейар в двусмислена и съблазняваща форма. За него това било мъчително изпитание. Но той го понесъл като истински праведник и християнин. В своя обобщаващ труд "Феномена на човека" той направил твърде много, за да преодолее неяснотата, присъща на предишните му книги и статии. Днес отношението към трудовете на Тейар в католическите среди се променя: той постепенно получава признание.

Трябва да се отбележи, че и през най-критичните

години Тейар безпрепятствено изнасял доклади и печатал на ротатор своите трудове. Така, че тези, които упражняват ордена за ограничаване свободата на учения, би трябвало да се обърнат към други примери за сравнение. Между другото, те трябва да бъдат попитани, защо книгата на Тейар излезе в превод на руски език с пропусната глава за християнството. И могли ли са генетиците през същите години (1948 – 1950) да изнасят лекции за хромозомната теория? Обаче много католици и до ден днешен гледат на тейардизма отрицателно. Също такава оценка получил Тейар и от страна на известния православен философ свещ. В. Зенковски. Ние ще говорим за техните възражения, разглеждайки основните пунктове на системата на Тейар.

* * *

Самият учен съзнавал неясността на формулировките, свойствена на много негови ранни трудове. Затова именно "Феномена на човека" – книгата, която той допълвал и редактираше десет години, може да се смята за най-адекватен израз на неговия мироглед. В нея той представил цялостна картина на конвергираща Вселена.

Работейки над "Феномена на човека", Тейар се стремил да изкаже всичко до край, при това книгата ни най-малко не загубила поетичен смисъл и сила на израза. С изумително майсторство той използва образи, заимствани от органичния живот, за да предаде трептящото и изменящото се битие на универсума. Тук има и "снопчета", и "сокове", и "пулсации", и "дръжки на растения". Когато той говори за дървото на живота, почти физически се усеща реалността на това исполнинско тяло, което от тъмните недра на материята се стреми към светлината на Духа. Това съвършенство на художествената фирма поставя Тейар в една редица с най-известните майстори на словото между мислителите на всички вре-

мена: Платон и Августин, Шопенхауер и Бергсон, Вл. Соловьев и Бердяев.

Наименованието на главната книга на Тейар не е случайна. В нея той като че ли веднага отстранява от себе си ролята на умозрителен философ или богослов. Той иска да говори само за явления, само за феномени (ФЧ, с. 31). С това той се поставя в положението на учен, който строи хипотези въз основа на факти. Затова онези, които го обвиняват в пренебрежение към богословските проблеми, просто не разбират границите, които той си е определил. Както ще видим, в хода на разкриване на идеите на еволюцията той накрая се слива с богословието, но това не го прави богослов в строгия смисъл на думата. Той идва отвъншното, от "феномена".

Прот. В. Зенковски отбелязва обаче, че Тейар не се задържа на "повърхността на нещата" и се обръща към такива понятия, които лежат дълбоко, по-дълбоко от феноменалния план (В. Зенковски. Основы христианской философии. Т. II, Париж, 1964, с. 179). Но тук трябва да се имав предвид, че много мислители употребявали известни термини със свое особено значение (например, Бергсон наричал "интелект" нещо противоположно на "интелекта" на сколастиците). Тейар пък въобще бил склонен към словотворчество и новото осмисляне на старите понятия. За него "феноменът" не е "явление" в кантиански смисъл, а онази част от действителността, която е достъпна за изследване. Тук влизат както външните явления, така и силите, стоящи зад тях, в частност творческата "радикална енергия". За тези сили говори не умозрителната концепция и не богословието, а хипотезата, която се опира на научни данни. Разбира се, че хипотезите не се раждат в празно пространство. Техният характер е тясно свързан с вътрешната интуиция на учения, с неговия възглед за света.

А каква е основната интуиция на Тейар?

Тя лесно може да се открие, тъй като във всички свои произведения той се старае да я изрази. Същността на

неговата интуиция е виждането на света като жив организъм, пронизан от Божеството и устремен към съвършенство. Въплъщение на това притегляне е еволюцията на Универсума, на върха на която стои човекът. В корените на еволюцията той вижда творческите сили, които като че ли са свити и се разгъват постепенно в хода на развитието. Но когато в лицето на човека еволюцията достига критична точка, започва обединение, конвергенция: светът се устремява към висшия синтез.

Тази схема на развитие (единство, диференциация, синтез) води начало от Хегел и била по-късно разкрита от вл. Соловьев (вж. Собр. соч. Т. I, с. 250). Тейар ѝ придал особен биологичен и космически нюанс, тъй като естествознанието я потвърждава с изключителна нагледност.

Проблемът за началото на света при Тейар почти отсъства именно поради това, че той иска да се ограничи с "феноменалните" хипотези. Едва в края на пътя той като че ли ретроспективно започва търсене на първия момент.

Тейар не е съгласен нито с материализма, нито със спиритуализма в техния чист вид. "Според моето убеждение — казва той — тези две гледни точки трябва да се обединят" (ФЧ, с. 54). Обаче остава неясно какво разбира той под спиритуализъм. А онази "феноменология", която той предлага в замяна като синтез е трудно да се нарече действителен изход от борбата между двете направления. Но в едно той е прав: науката и научните хипотези трябва да са от другата страна на идеологията. Неговата хипотеза за материята може да бъде приета и от материалиста, и от "спиритуалиста".

При разглеждане структурата на материята Тейар последователно и логично върви към пан психизъм (ФЧ, с. 143). Той тръгва от човека, който притежава "вътрешен" свят и прави напълно логичен извод за наличието на подобна вътрешна страна при животните, растенията, неживата природа (тази мисъл са развивали още А. Шопенхауер и Вл. Соловьев). Основа на "вът-

решното" начало Тейар смята "радиалната енергия", която влече материята "в по-сложна посока" (ФЧ, с. 65). Какво е това? Теория, хипотеза, мит?

Зенковски твърди, че това е мит. Но ние знаем, че хипотезата за присъщата на материята тенденция към развитие и усложняване е вече факт, "феномен", достъпен за позитивната наука.

Като сближава тази тенденция с творческата сила на Божеството, Тейар съвсем не отстъпва от библейско-християнското разбиране за сътворяване на света. Както видяхме, именно в това, че на материята се придава творческа сила се съдържа същността на биогенезиса според Библията ("да произведе в одат живи души..."). При Тейар има две неясности, които трябва да се посочат.. Първата: понякога изглежда, че той е готов да вижда в тази творческа енергия самия Бог иманентен на материята (виж например *L'Avenir de l'homme*, р. 105; *Hymne de l'Univers*, р. 83). Изглежда че изчезва границата между Божията и тварната енергия и това дава право на Зенковски да обвинява Тейар в пантеизъм или акосмизъм (В. Зенковски. Цит. соч., с. 185). Обаче за философите и богословите Тейар оставя пълен простор за обмисляне на онази връзка, която съществува между "вътрешната" енергия на света и Бога (още повече, че нито едините, нито другите не са стигнали още до единно мнение в разбирането на този проблем).

Втората неяснота е свързана с това, че у читателя лесно се създава впечатление, че радиалната енергия (присъща въобще на материята) е достатъчна за да се обуслови цялата еволюция. Затова той се решава да назове стадия на неживата материя "пред живот" (ФЧ, с. 58). Тази гледна точка подчертава недостатъчно качествена разлика на трите стъпала на еволюцията: нежива материя, живота и човека. В това отношение критиката на Занковски е справедлива. В Тейар твърде дълбоко е проникнало чувството за одушевеност и тези преходи от едно стъпало към друго често му изглеждат не толкова съществени. Въпреки това, не-

зависимо от своята основна интуиция, той посочва значението на скоковете в развитието.

Премълчавайки за началото на света (какво може да се каже за това от "феноменална" гледна точка?), Тейар все пак е склонен да приеме теорията за "взрива" и "разширяваща се Вселена". В момента на "взрива" от веществото чрез внезапна трансформация се образуват устойчиви единици на елементарната материя. "Предживотът", скритата "радиална" енергия, води материалния свят по пътя на усложняването. Еволюцията започва още много преди появата на живи организми. Тъканта на универсума носи в себе си координацията на вътрешното ("психическото") и външното, структурното ("тангенционалното"). Тя е едновременно жива система от взаимни връзки, органическо (а не механическо) взаимопроникновение на елементите.

Като говори за еволюцията, Тейар справедливо настоеява, че днес тя престанала да бъде спорна хипотеза. "В света, — пише той — още се срещат хора, подозително и скептично настроени по отношение на еволюцията. Като познават природата и естествоизпитателите само от книги — те смятат, че борбата около трансформизма все още продължава, както по времето на Дарвин. А тъй като в биологията се водят дискусии за механизма на видообразуването, те си въобразяват, че тази наука се съмнява или още би могла да се съмнява, като не отрича сама за себе си факта и реалността на такова развитие. Но положението на нещата е съвсем друго" (ФЧ, с. 137, 140).

"Дръжките на растението" или началото на новото в еволюционния ствол, винаги убягват от погледа на наблюдателя. Тейар много убедително говори за това (ФЧ, с. 92). Като се позовава на "дълбокото структурно единство на дървото на живота" (с. 99), той допуска моноцентризъм при сътворяването на живота. "Взето като цяло живото вещество, плъзнало по Земята, от първите стадии на своята еволюция рисува контури на един гигански организъм" (ФЧ, с. 113).

И така, животът възникнал веднъж на едно място. Той възникнал чрез скок. Тейар направо го нарича "вътрешна революция" (ФЧ, с. 89). Той признава прекъснатостта въпреки обвинението на Зенковски. "Тази толкова привлекателна идея за непосредственото превръщане на една енергия в друга трябва да бъде отхвърлена" (ФЧ, с. 64). Значи взрив, революция. Какви са корените на този преврат? Неговия източник Тейар вижда в самата природа на радиалната енергия, в онова "психическо", в което е скрито в "предживота". Обаче за християнския поглед върху сътворяването на света е по-свойствено да вижда тук особеното творческо въздействие върху материята. За Тейар пък то по-скоро е заключено вече в самия факт на съществуване на "вътрешното" в нещата. Впрочем, когато става дума за живота, този въпрос не е толкова принципиален, както въпроса за човека, към който скоро ще преминем.

Като говори за самия процес на еволюция на живите същества, Тейар придава голямо значение на фактите, които доказват насочеността на развитие към все по-малко вероятни структури (ФЧ, с. 109). "Аз смятам — пише той — че съществува посока и линия на прогреса в живота, толкова ясни, че тяхната реалност, убеден съм, ще бъде общопризната от утреината наука" (ФЧ, с. 142).

Както видяхме (гл. 5) самият факт на нарастване на сложността и стремежа на организмите към съвършенство е свидетелство в полза на насочеността на еволюционния процес. Тейар посочва и задънените улици в еволюцията (законът Доло), към които води тясната специализация на организма. А в централния ствол — казва той — "от един зоологически пласт към друг нещо се развива с резки движения и неспирно нараства в една и съща посока. И това, във физически план, е най-съществено на нашата планета" (ФЧ, с. 147).

Тенденцията към усложняване, противоположна на ръста на ентропията, ученият обяснява пак с действието на "вътрешното", със силата на радиалната енергия. Но ето, еволюцията стига до онези граници, където, според

Тейар, "психическата температура се повишава". Тихо и незабелязано се подготвя новият планетарен преврат. "Аз охотно си представям — казва Тейар — новия пришелец, възникнал от автономната, дълго време скрита, макар и тайно, активна еволюционна линия, която в един прекрасен ден е победила всички други линии" (ФЧ, с. 198).

Много хора видели в разбирането на Тейар на антропогенезиса "чистата" еволюция: прехода от животното към човека без скок. Трябва да се признае, че някои негови изрази действително дават повод за подобно тълкуване. Всъщност ученият добре знаел за пропастта, която отделя човека от целия останал свят. Той разглежда човека като най-поразителното явление в универсума. "Ницожният морфологически скок и заедно с това невероятното сътресение на сферите на живота — в това е целият парадокс на човека" (ФЧ, с. 163).

Тук Тейар вече направо прибягва към термина "прекъснатост" (с. 171). Възникването на мисълта е "праг, който трябва да бъде преминат с една крачка". Това е "индивидуален мигновен скок от инстинкта към мисълта" (с. 179). Следователно прекъснатостта е призната. И все пак ученият е склонен да счита тази революция — "скока на радиалното в безкрайността" (с. 168), — като такава, която извежда духовното начало на човека от психиката на животното. От научна гледна точка това е много съмнителен тезис (виж гл. 5). Най-високоразвитите животни, близки телесно до човека, проявяват не по-голяма интелектуална сила, отколкото делфините. Само усложняване на централната нервна система за появя на духовна личност в човека е недостатъчно. Тейар вижда тази трудност и оставя правото на богослова да говори тук за "творчески акт" (ФЧ, с. 169). Именно за този творчески акт настояща християнството, което признава за възможен естествения произход на психофизическата природа в човека. За това недвусмислено е било казано в енци-

кликата на Папа Пий XII *Humani Generis*, публикувана през 1950 г. Между другото, в тази енциклика се осъждат и теорията на полигенизма, извеждаща човека от различни видове примати. Тейар не е защищавал полигенизма, но твърдял, че за науката откриването на "дръжката на растението" е почти невъзможно. Началото винаги ѝ се изпълзва. "В миналото, казва той, когато е ставала хоминизацията, фактът на наличието и развитието на единствената двойка е неуловим, невъзможно е те да бъдат разгледани непосредствено чрез каквото и да е увеличение. Така може да се предположи, че при този интервал има място за всичко, което изисква трансексперименталната гледна точка" (ФЧ, с. 185). Оставайки на равнището на "феномена" е невъзможно да се открие фактът на Грехопадението или духовното могъщество на Пърковчовека.

Много хора са смятали, че в учението на Тейар въобще няма място за Първородния грех. Те при това са се позовавали на енцикликата на Пий XII, който отрича тълкуването на "Адам" като "някакво множество от пра-отци". Първо — тейардизмът не отрича единството на корените на човечеството. Второ — той не изключва разбирането за Адам като Всечовек. Папата е имал предвид колектива, подменящ единството на "Адам". Ако пък "Адам" е всеединство на човека, то самата алтернатива на "един" и "множество" губи значение. Грехът поразил "Адам" като Всечовек и тази духовна рана не подлежи на разглеждане от антропологията.

Обаче действително при Тейар, ако не по форма, то по същество проблемът за изопачаване на човешката природа и злото в света някак се губи. Той се оказва далеч от неговата основна интуиция. На учения се налага да пише особено приложение към "Феномена на човека", за да говори за злото и страданието*.

* Това приложение, както и главата "Феноменът на християнството" в руския превод на книгата са пропуснати (без забележки и пояснения).

Как разбира Тейар този проблем от гледна точка на "феномена"? Преди всичко за него злото е естествен продукт на "играта с големи числа". Това зло е от безпорядъка, несполуката, разноските, съпровождащи развитието на живота. С една дума, то се оказва нещо естествено и неизбежно. С това е трудно да се съгласим и затова Тейар все пак допуска "особен ефект на някаква катастрофа или първично "извращение". По този начин, макар злото и да се оказалось в "приложението", но то намерило място в системата, формално непротиворечаща на християнското му разбиране.

Все пак като цяло Тейар подминава проблема за греховността на человека, което отслабва неговото учение, като го откъсва от реалната действителност. Тук тейардизмът се нуждае не от "приложение", а от съществено допълнение.

* * *

С възникването на человека заедно с биосферата се появява ноосферата. Според мнението на Тейар, тя не може да преустанови своето развитие, тъй като тя е част от еволюцията. Нейните шедьоври са мисълта, личността, много единството на съзнаниета. Но това не е достатъчно. Като излиза извън рамките на "феномена", Тейар очаква нов етап на еволюция, когато човечеството ще се слее в единството на "точката Омега"... Както сливането на едноклетъчните животни в организъм било начало на по-нататъшен прогрес, така и духовното обединение на човечеството го води към Свръхживот и Свръхчовечество. Разпространението на мисълта и силата на человека на земята, неговата "планетизация" — това е залог за бъдещето. Тейар вярва, че цялото развитие на науката, техниката, социалните системи води до тази висша духовна точка. Във века, когато толкова много хора проклинат техниката и се отегчават от цивилизацията, той вижда в тях "хуманизацията на Земята и света". Тейар отива още

по-далеч. "Може ли — казва той — универсумът да свърши по друг начин, освен в безкрайното?" (ФЧ, с. 247). "Човекът никога няма да може да надмине човека, като се обединява сам със себе си" (ФЧ, с. 249). Трябва нещо свръхчовешко да съществува реално, независимо от хората. Това е "точката Омега".

Омега представлява, от една страна, това, което източните богослови наричали "съборност" — единение без смесване, сливане без погълтане. От друга страна, Омега е Нещо и в същото време "Някой, действащ от самото начало на еволюцията. Еволюцията е поток, създаване, гибел и раждане. Това, което я движи трябва да бъде "независимо" (ФЧ, с. 256). То не се ражда в еволюцията, а "винаги е налице". Омега стои извън времето. Това начало е трансцендентно, надсветовно. Именно затова То можело да въздига Вселената все по-високо и по-високо към "божественото огнище" (ФЧ, с. 266). Омега — това е Бог, Който съкровено е пронизал света със Своята сила, изтеглил го в гигантско Дърво на живота и го приближава към Своето битие. Всички творчески усилия на човека, цялата му култура и цивилизация, любовта му, енергията, деянията му и накрая всички лични индивидуални качества, които са бе з с м ъ р тни — всичко това служи на вселенската Божия цел.

Бог Се проявява постоянно и най-големият белег на Неговата изява е християнството. То е могъща планетна сила, единствено способна днес да обедини човечеството за достигане на космическата цел на Бога.

"Двигател на съзнателния живот — казва Тейар — може да бъде само Абсолютното, тоест Божественото. Религията може да се разбира като просто утешение, като "опиум". В действителност нейната истинска задача е поддръжката и пробуждането на прогреса на живота" (L'Energie humaine, р. 221). Само безкрайните перспективи на онова, което източните Отци на църквата наричали "теосис" (обожение) могат да бъдат истинска пътеводна звезда на човечеството в бъдещето.

Връзката на "точката Омега" на Тейар с идеята за

"теосиса" го приближава до православното мислене, маркар, че лично той бил малко запознат с източнохристиянското богословие. Това роднинство между тейардизма и православието посочил прот. Г. Клингер (виж неговата статия за Тейар в сп. *Zycie i mysl*, 1968, w 6 – 7).

Като съсредоточава своето внимание върху бъдещето на человека и Вселената, Тейар съвсем не бил отвлечен мислител. Неговият истински християнски оптимизъм е заразен с неизтощима съзидателна енергия. Доверието му в битието, доверието в Бога вдъхновява и вселява надежда. Всичко прекрасно, творческо, пронизано от любов, което се осъществява на земята за Тейар е "личба на времето", предвестие за предстоящото преобръщение. Той е пророк на прогреса, но не на фалшивия, чисто външния, а устремения към Царството Божие. Той вижда еволюцията и развитието на човечеството с очите на вярата.

За да получи свръходухотворяване в Бога — пише той — не трябва ли човечеството предварително да се роди и израсне в съответствие с цялата система на това, което ние наричаме "еволюция"? Смисълът на Земята се открива и пробива нагоре, чрез смисъла на Бога. А смисълът за Бога се корени и подхранва отдолу, в смисъла на Земята. Трансцедентният, личен Бог и еволюционизиращия свят, които не са повече противоположни центрове на притегляне, а влизати в йерархическа връзка, за да вдигнат цялата човешка маса в единен прилив. Такава трябва да бъде тази забележителна трансформация, която може теоретически да се предвиди, но която вече фактически се проявява в постоянно растящия брой както на свободномислещите, така и на вярващите в идеята за духовна еволюция на универсума (*Construire la terre*, p. 32 – 33).

В тези думи е изразено упованието, на което се гради вярата на Библията, тъй като за нея смисълът на историята се заключава в движението към Царството, където Бог ще бъде всичко във всичко.

* * *

Много накратко засегнахме основните моменти на тейардизма. От това, което бе казано, лесно може да се види, че "пантеистическият" вътрешен опит на Тейар е наложил определен печат на неговата система. Но много по-важно е да се отбележи, че Тейар е много близък до онези православни мислители, които разглеждат целия свят като Теофания (Богоявление). Зенковски е имал основание да го упреква в недостатъчно разграничаване на слоевете на битието и в отсъствие на ясна идея на творението. Слабост на Тейар е и неговото разбиране за злото. Ако то е естествено, то Иван Карамазов е бил прав. Останал е настрана от Тейар и проблемът за антиномичността. За него във всичко господства номизъмът, еднозначни и ясни закони. Прави са и онези католически критики, които упрекват Тейар, че той дал повод за съместване на Бога и света, естественото и свръхестественото. Обаче мислителят съзнателно се стремил към преодоляване на недостатъците и непълнотата на своята система. Освен това, заявявайки, че се ограничава от "феноменална" сфера, Тейар оставя простор за философската и богословската мисъл. Изглежда, че като се допълва и развива тейардизъмът, той може да стане важен съставен елемент на съвременното християнство. Това няма да бъде посегателство върху творчеството на Тейар, а напротив — продължение на неговото дело.

* * *

Какво дава учението на Тейар де Шарден на съвременното християнско съзнание?

1. Със своето разбиране на Църквата като творческо начало в съвременното общество Тейар способства за разработката на положителния идеал за християните в наши дни. Той посочва любовта към Бога като водеща

сила на еволюцията на ноосферата. Тя е неразделно свързана с любовта между хората, с активно преодоляване на злото и разделенията в света. Тейар ни учи на любовно отношение към света. Вместо враждебно неприемане, той предлага да се върви към него с Христова, действена проповед. Неговият светъл възглед за бъдещето открива в него вярата, от която трябва да се учат всички. В противовес на мрачната безнадежност, която се е смирила с обречеността на света, Тейар с упование гледа напред, като призовава хората към положителни дела. Силите на регреса не го плашат, не предизвикват в него покорно и пасивно отношение към действителността. Неговият личен религиозен опит е скъпоценен бисер на християнството.

2. Тейар със своя научен синтез помага на възникващия диалог между християните и нехристияните. За много марксисти християнството е понятно и даже приемано именно във формата на тейардизма.

3. Синтезът на Тейар внася своята лента в построяването на цялостния християнски мирօглед. Тези страни, които са спорни и неясни, напълно могат да се разкрият, развитият, уточнят, допълнят.

Така макар системата на о. Пиер Тейар дъ Шарден да има и черти на ограниченност (както и всичко, което върши човек), тя все пак ни е нужна, както е нужна и самата личност на този монах-учен и пророк-хуманист.